

16 коп.

Якутскай © 1972

ИННОКЕНТИЙ
ЭРТЮКОВ

**ТАЙБА
СЭМЭНИН
СЭҤЭНЭ**

ИННОКЕНТИЙ
ЭРТЮКОВ

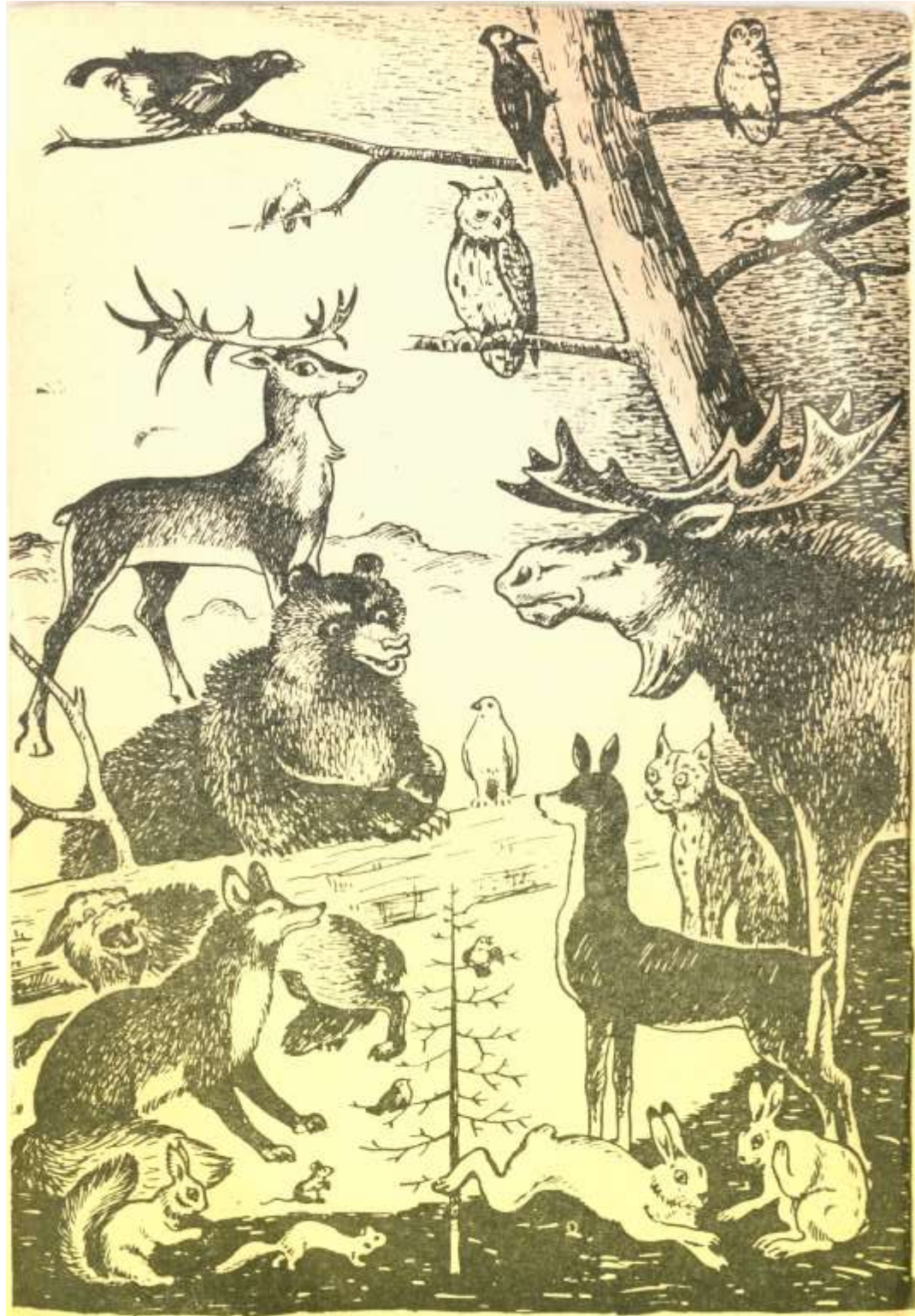
Тайба Сэмэнин сэһэнэ

Кыра уонна орто саастаах
оҕолорго

Саха сирин үөрэх кинигэ издателствота
Якутскай 1972

6949

Саха сирин үөрэх кинигэ издателствота
Якутскай * 1972

ТАЙҒА СЭМЭНИН СЭБЭНЭ

(Үс дыкти туһунаа номох)

Сага дыл үүнэр түүнүгэр,
Сырдык, сылаас үүтээнигэр

Билэр үрэхпит Кэҥкэмэ
Билэр сэхэниит Сэмэнэ

Үгүс хоһоһо дьоннордоох
Үөрэ-көтө олорбуттаах.

Ыраах-чугас бөһүөлөктэр
Ыалларыттан кэлбиттэр

Сайыи кинилии оттоспут,
Тайҕатыи, тыатыи манаспыт

Бэркэ таптыыр оболоро —
Бэйэтин ылгым дьонноро.

Обонньор симии оһоһо
Умайаа күлүмнээи бөбө.

Оһо тус-туспа күөстэргэ
Улахаттарга, кырларга

Аһаммыт астар буһаллар,
Алла-балла оргуйаллар.

Обонньор күөһүн таһаарда,
Остуолга аһалаа уурда.

Остуоруйаны, сэхэни,
Олонхону да кэпсэли

Оһу таттаран иһиллир
Оһо остуолга кэккэлиир.

Аһаан бараллар көбүһэ,
Ким эт сии, ким минн иһэ.

Аһааталлар да кинилэр
Остуоруйаны кэтиллэр.

Саха аһаан бардагына
Сагарбат дииллэр даҕаны,

Бүгүн ураты күн диеэниг —
Остуолга сэхэн элбээни!

Тайба Сэмэниэ сэхэниэ
Табылынна, тобулунна.

«Оболоор», — диир обонньордоҕо
Уонна остуол тула көрө, —

Билээбит дуо, тыа тинтэрэ
Мингининин кэпсэпиттэрэ.

Мастар үөрүүттэн ылыылар,
Арыт, ыалдьаниар, ытыылар.

Ону мин өрүү итэбин,
Кинилэрдиин кэпсэтэбин.

Оттон эдэр титириктэр —
Уран-талба үгкүүһүттэр.

Хайалар мнэхэ кэпсидилэр:
Хайдах тааллыбат дыктилэр

Хайаларга буолалларын,
Ханна көмүс, таас баалларын»...

Оболоро сэнээрэллэр,
Обонньору иһиллиллэр.

— Оболоор, — диир обонньордоҕо
Уонна остуол тула көрө, —

Чэ, бэйи, ити туһунаа
Хойут, анааммыт туһунаа,

Биһирэмнээн кэпсэтиэхпит,
Билэн-көрөн иһиэхпит.

Ол аата тугуй, кимминий?
Мин барытын итэбиний?

Мин ап хаата буолбатахпын,
Кийи тэгиниэн киһибин.

Айылҕаны алыс таптыбын,
Ойон билэн кэпсэтэбин.

Быйыл Кэпкэмэ сииһигэр
Сырыттым «Тайба ыһыаҕар»

Билээбит, «Тайба ыһыаҕын»
Тугуй, ханныгы, хайдагы?»

«Тайба ыһыаҕа» тэриллэр
Кыраһа түһэр кэмигэр.

Кыһыны кыылар, көтөрдөр
Көрсүөхтэрин иһигэр. —

Оболор аһы-аһылар
Обонньору иһиллиллэр. —

Арай үрээбим хайатын,
Били саамай улаханын.

Дабайан тахсан бараммын,
Одуулаан, көрөн турабын.

Ол турдахпына, доботтоор,
Ырыых-ыраах үрүйэ баар.

Ол үрүйэ сабатыгар,
Уҥа, хаҥас хайатыгар,

Туох эрэ кыылар мусталлар,
Сапсыналлар, ыстаналлар.

Бээрэ, бу туох баҕайыһый,
Туох дыктини көрөбүнүй?

Туох буоллаҕай, тобо манньк,
Үгүстүк, алыс өлгөмнүк,

Көтөр, сүүрэр муһунаҕай,
Туох күнэ бүгүн буоллаҕай? —

Дизэммин мин саны-саныбын
Араарбакка одуулуубун.

Чахчы кыылар быһылаахтар,
Бааллар көтөр кынаттаахтар.

Тутан испит тайах мэспын,
Омуммар, киэр быраҕабын.

Итиэннэ хайаттан түһэн,
Ол диэки баран иһэн,

Былыр эһэм кэпсээбитин —
«Тайба ыһыаба» диэбитин

Өйдөөн кэлэн, үрүйэбэ
Баран истим, көтө-мөбө.

Эһэм этэрэ: «Тыатаабы
Эриэккэс, дыкти «ыһыабы»

Дьинигээх тайба дьоно эрэ
Дьоллоругар көрөллөрө».

Ону санааммын буолуоҕа —
Хамсаата угуох-унуоҕум.

Үөрүүбүттэн дуу дьолбуттан
Үлүһүйэи, ахтан-бохтон.

Бастаан өйдөөн көрбөккөлөр,
Баҕар, киммин билбэккэлэр,

Куотуохтара диэн сэрэнэн,
Куттаабакка бэлэмнэнэн,

Үрүйэбэ чугаһаатым,
Үрдүк, ойдом, толуу хатын

Таһыгар кэлэн тохтоотум,
Холкутуйан одуулаатым.

Үрүйэ икки силээнин,
Толору тыа кыылын гизини

Бастыггара бука бары
Кэлбиттэр тобус-толору:

Арбабар иһийэ илик
Аҕам эһэ — тыс үтүлүк.

Саталынан булан аһааччы —
Саһылыкаан ньылбаарыкы.

Бөрүкүтэ суох сурахтаах
Бөрө да кэлбит бадахтаах.

Куула диэки ыарбаларга
Куобахтар, кэлбит кыылларга

Тугу эрэ кэпсип-кэпсиптэр,
Туора-маары ойуолуулар.

Төнүргөстөр айы тинигэр
Төбөлөрө чэрэгиниллэр.

Оттомо суох соҕус туттан,
Улахан силискэ сытан,

Солондо, дьээбэ муугутаан,
Соруйан лааскайы куттаан,

Кып-кыһыл кутуругунан
Ооньуур, өрүтэ охсунан.

Дүлүгүргэ чыс-күүдээхтэр
Олорбуттар, эрэйдээхтэр.

Таныыларын тартагната,
Танара талба табата

Субу ыстаныах айылаах
Турар. Тигэтэйэр быһыылаах.

Арай адьаһын холкутук,
Тугу да билбэтэх курдук.

Туттар тайба баһылыга —
Кэпкэмэ сийи тайаба.

Сизлиэх айылаах туртастар
Сэгэһэн аххан тураллар.

Мэйинлэрэ биллибиттэр,
Бэдэрдэр эмиз кэлбиттэр.

Көтөр аймаба аҕыһах
(Күһүн ырааттаба хайа).

Утары мары-малабар
Олорор хаххан офоньор,

Түүнүн ааньа утуйбакка,
Утуктуур бокуой булбакка.

Улахан тиит чыпчаалыгар
Хоноҕор, наһаа чынабар.

Улардардыын куртуйахтар
Уопсайынан олорбуттар.

Од аннынан мутуктарга,
Сорохторо хатыггарга,

Мэкчиргэлэр, кукаакылар,
Чооруостар, курунааскылар.

Бокуойу булбат чыычаахтар
Мустубуттар—чычын-чааптар.

Киргиллэр, кэки-букулар
Кэккэлэһэн кэбиспиттэр.

Бары манна дойдулаахтар,
Мустаннар олороохтуулар.

Арай тобо эрэ манна
Суор тойооску суох буолла.

(Уоруйабы, багайыны
Ыгырбатылар да ини).

Куобахтары куттуу сыһа,
Курун тыаттан куоталаһа.

Модьу атахтар кэллилэр,
Олорунан кэбистилэр.

Мин өрүү сангарбакка,
Хатынмыттан да быкпакка

Кыыллары кытта кыыл буола,
(Онуук эбээт тайба уола)

Им-ным иһиллээн олордум,
Туох буоларын кэтээн көрдүм.

Кыыллар миэхэ кыһамматтар,
Көрөллөр да — куттамматтар.

Тобо да куттаныахтарай,
Туох иһин сэрэниэхтэрэй?..

Мин — добордоро буоллабым,
Өрүү бииргэ сырыттабым.

Кыһыны көрсө быһыылаах,
Кыыллар алыс кыһалбалаах.

Бу күһүгүнү түмсүүлэрин
Саха дьон сирдэринэн мин

«Тайба-тыа ыһыада» диэммин,
Быһа латтааммын этэбин.

Дьоннор курдук манна кыыллар
Дьонун кымыс испэтилэр.

Онтон ким туох дьобурунан,
Оонньооботулар сорунан.

«Ыһыахтара» дин муньахха
Маарынныыр эбит дуу диеххэ.

Күһүн аайы кыыллар манньык
Мустаннар үһү суһаллык.

Ол мустан сыл устатыгар
Туох буолбутун, суолтатыгар.

Дьаһалы да ылбаталлар.
Дьаныһаннар кэпсэтэллэр.

Быйылгы түмсүүнү аста
(Кини өрүүтүн куолута)

Көрүгүнэн модьулара —
Эһэкээн оҕоньордоро.

Оҕоньор кинни туһунан —
Бэйэтэ сөһөн, туһунан.

Көрдөххө үһүнүн иһин,
Көхсө быккаа дин кэбиһинг.

Кырдыбас, баадьаллан туран,
Кыратык хансыа санатынан,

Икки, үс тылы сангарда,
Ытырдан тобута барда.

Онтон тинигэр күлүстүлэр,
Оҕоньору кыһыны сыстылар.

Оҕоньор арыый тардынна,
Оргуйан иһэн тутунна.

Кэбис күлэр табыллыбат,
Тымныйбатах, ытырдыбат.

Эһэ кэпсээнин салбаата
(Баппабайын туппалаата)

— Кэпкэмэттэн тахсан иһэн,
Ыһа мунубунан, иһини,

Тимир дүлүн сытарыттан
Тийэн кэтиллэн, ааныттан.

Дүлүгтэн игнибэт бэйэм
Төбөбүнэн баран иһэн,—

Дьолго, чоруун төгүргэстэн
Тутуһаммын, өрүһүнэн.

Сээк-сээкэйбин өлөрбөккө,
Сэбэрэбин алдыаппакка,

Баччага тийэн кэллэбим,
Бар-дьоммун көрдөбүм.

Ол дүлүн,— дин көөбүнээтэ
(Офонньор уолуйбут этэ)—

Эчи, дьэ, уһунуккатын,
Төрдүн, төбөтүн булбатым.

— Офонньорбут бүтэ сыспыт,
Ол эмиэ туох дүлүн сахпыт,

Уһаара-кэйээрэ суохтук,
Уруулубутаи уһунук?..

Ыһытардым туттан-хаптан,
Сагардылар онтон-мантан.

Онуоха күлүүк кукаакы
Күлбэккэ, ыала-нэтээги

Таһыгар кэлэн омордо,
Таба быһаары омордо:

«Дүлүн буолбатах, уһун-уһун
Тимир турба быйыл күһүн,

Кэбээи сириң диэкиттэн,
Кэлэн ааспыта, хотуттан.

Таас Тумустан Якутскайга,
Турба устунан, бу сылга

Уот кэлбитэ, ол чахчытын
Көрбүтүм бэйэм барытын.

«Хатың үрэх» сайылыгың,
Хайа, билэр иһигит?

Ол таһыгар турбаттан уот
Уһун түүн уһуурбута, буот!

Уот дириң кытта, эһэкээн
Уһуутуу сыста эбэтээ.

Эрэйдээбим сыһа, оттон,
Эстэ куттанар ээ уоттан».

Бэри-бэкиһээн, сөрү-сөбөн,
Олордулар бары сөнгөн.

— Ээ, эһэ газ турбатыттан
Иһиниһэ, билбэтиттэн.—

Одолор күлсэ түстүлэр,
Уонна сотору бүттүлэр.

— Иккис тылы кынаттаахтан
Эттэ, алыс ахтан-бохтон,

Өрүү урут харалбана
Өйдөнөөччү хаххан аба.

Улахамсыйан, атабын
Олдьу уураары, мутугун

Сыһа үктээн, охто сыста,
Сонуйан, дадангымы түстэ.

Чобоо чооруос онтон күлэн
Чубугураан иһэн, билэн,

Субу-субу тумсун согто,
Мутуктан мутукка көттө.

— Дөбөттөөр,— дин дорулаата,
Уһа, хаһас малаһнаата,—

Мин быйыл ыраах сырыттым,
Онно сылдьаммын иһиттим:

«Киһи, дьэ, дыктини айбыт —
Бүлүү уутуттан уот ылбыт»...

Онуоха туран сорохтор:
«Хаххан тугу-тугу ахтар?»

Ууттан уоту хайдах киһи
Уматыабай, оһун иһи.

Уу уоту умуруоруохтаах,
Онон кэпсээмэ, кэбис таах».

Онуоха дуу, чобуо чооруос
Чубугураан турда адьас.

Мэктиэттигэр, ойуолаата,
Биэрэс тэбэ дьоруолаата:

«— Чахчы, илэ бэйэбинэн
Көрбүтүм ээ, сирэйинэн,

Хаххан обонньор этэрин —
Дьоннор айбыт дыктилэрин.

Улахан быһыт туһуттарын,
Ууттан уоту ылбыттарын».

«Бүлүү Гэһин эттэхтэрэ»,—
Быһааран биэрдэ ким эрэ.

Үһүс тылы үргүүк дэммит
Үүчээн ылар, дьэ истэбит:

— Хатас адьас чугаһыгар,
Күөх булгунньах таһыгар,

Турар улахыын-улахан
Сиэркилэ баһаама аххан.

Ол сиэркилэ киэн халлаантан
Күдүгү түһэрэн, онтон

Якутскайбыт дьонноругар
Ыраах Москваны көрдөрөр.

Тохтоон чугаһы түһүөхпүн,
Чуолкай сирийэн көрүөхпүн,—

Хатас ыалларын ыттара
Хабырбаһан барбыттара».

Эһэ кинигинэйэ түстэ,
Ыттары кытта үөбүстэ:

«Алыстыыллар ыхтар дьааттар,
Аһааччыны хаамтарбаттар,

Бэлэстэригэр түһэрэн
Бэбээрэллэр, быһа үрэн.

Эһэкээн ити, ыт диэни
«Ых» диэн сагарар кини.

Онуоха тула ыарбаттан,
Куобахтар, ойуолаан тахсан,

Былдыһа-былдыһа сырсаң,
Быһый тылынан бырахсан,

Сиэркилэни көрбүттэрини,
Сиэрэ суохтук сөхпүттэрини,

Кэлэбэйди кэпсээтилэр,
Кэлтэрэннин үктээтилэр.

Куобахтары ким дьэ ама
Итэбэйбэт буолумуна,

Мунаара туруоҕа баарай?..
Буолбут дыктини анаара,

Ким кынаттарын хамнатта,
Ким кулгаабын чөрбөннөттө.

Куобахтар алыс эбиллэн,
Тэбилиниэр-тэбиллэн,

Үнүкүүлүөх курдук туттаннар,
Үмүөрүһэннэр турдулар.

Онтон, кыһыран буолуоҕа,
Модьу атаһа, кини уоһар,

Хаһыты сыһа барыһаан,
Көтөн кэлэн даданнаан,

Үрдүк тииккэ түһэн баран,
Үөгү былаастаах сагаран:

«Дьэ кырдык, дьээбэ диэтэбин
Кини көрсөр истибэтэбин.

Илиһи мыраантан иһэммин.
Илэ бэйэм түбэһэммин.

«Орбита» аргыс аттынан
Аасытым, алыс куттанан,

Эчи, күтүрүм харабын
Эрилиннэтэ көрдөбүн!

Кыната өрүү көстүбэт,
Сапсынара ишиллибэт.

Ол да буоллар чабылбанны
Көтөр эбит, чабылыгны.

Хата, киникээн обургу
Айашы суола судургу...

Биһиги курдук, тыалары
Билэринэн онно эрэ

Талаһан бара сатаабат,
Талы көтөр кини эбит.

«Орбита» ол сиэркилэбэ,
Бука, бу миигин көрдөбө!»

— Этэллэр ээ эгийн-эигини,
Ишиллибэтэби, дыктынн!»—

Дин-дин Бөрө Саһыллын
Сыталлар, күлсэ, ишиллин.

Хата кинилэр, түүн тугу
Хабалларыттан ордугу

Быйылгы сыл устатыгар
Быһаарбатах сааттарыгар,

Дьонноро кэпсэтэллэрин
Туой элэктээн күлэллэрин —

Мин абара истэн турдум,
Арыый кыраттан тутуунум.

Дьэ быйыл итинник сылдьан,
«Тайба тыа ыһааһар» кыттан.

Кыыллар тугу көрбүттэрин,
Кистээннэр кэпсэппиттэрин,

Итинник истэн турабын,
Хор, мин оннук ошоньорбуи.

Бэкиһиэх иһин, оҕолоор,
Саһгаларын истибитим баар...

Ыһаахтарын бүтүүтүгэр,
Үөмэс-саамас буолуутугар.

Били хатыным аттыгар
Эмискэ туран кэлбиһпэр.

Ким да өрүү кыһаммата,
Кыратык да куттаммата.

Турбуттарын курдук туран,
Олорбут олорорунан,

Үөрүүлээх үтүө дыл диэннэр,
Үгкүүлүүрдүү туттунаанар.

Хоробуоттаан барбыттарыгар —
Киирдим түһүлгэлэригэр.

Кыһыл саһыл, маһан куобах,
Үрдүк тайах дыабах-дыабах,

Курупааскы — кукаакылын,
Бочугурас — мэкчиргэлин,

Тинг — мааны кырынаастыын,
Чыс-күүдээх — лааскай кыһынныи,

Хара улар — хотуунуун,
Хаххан — куртуйах уолуунуун

Сөп-сөптөрүн булсаннар,
Ыбылыта ылсыһаннар,

Үгкүүлээннэр ходьоттулар,
Үөрэн-көтөн долгуттулар.

Кынаттарын сымһын соһо,
Кыралар «чыып» дэһэ-дэһэ.

Үөрэ-дьүөрэ үктээтилэр,
Өрө көтө оонньоотулар.

Ону көрөн эһэ аҕа
(Миигин ыһыран бадаҕа),

Лэппэгэр атахтарынан
Тэпсэнниир, биир сиргэ туран.

Онуоха кырдыаһаска мин
Уруйдуу ууннум илибин.

Солондо уулаах отоннору,
Соруйан өрө-таһнары

Тамны-тамны сырбагнаата,
Тахсан-кирэн сылбыгнаата.

Согору собус бүтэннэр,
Суол-суолларынан бараннар,

Тарбаһан эрдэхтеринэ,
Ким барыта истэринэн,

Айхаллаатым, уруйдаатым:
«Дьоллоох буолун!» — дэтэлээтим.

Махтал диэбиттин туттаннар,
Сүүрэннэр, сорох көтөннөр,

Тобус үрүйэ төрдүгэр
Туртан ойуолуу турдулар.

Кэпсээн бүтэн эрдэбинэ
Ким эрэ: «Бээрэ, мизэнэ...» —

Диэбиттин бүтэй сэрэйн,
Дима балтыгар чуо-тнийэн,

Таһырдыа сиэтэн таһаарда.
Обонньор салгыы сагарда:

— Бабар, бу түүн эмиз тыаба,
Үрүйэбэ, харыйаба,

Утуйбакка кыыллар мустан,
Олонхо, сэнэн онгостон,

Кэпсэтэллэрэ буолуоҕа —
Дьикти дэлэй тыа ийэбэ.

Эһэ кырдыабас арбабар
Утуйа сытан, дьэ, бабар,

Алдьаппыт туугун аһыйан,
Балыктыыра малыһан,

Күүлү эргийэ хаамарын
Көрөрө буолуо, абаран.

Оттон туртастар, үүчээннэр
Туох эрэ тыастан үргэниэр,

Үрдүк хайа очуоһугар
Өрө хоһоһон тураннар

Күдүктэриттэн соһуйан,
Күдүмэхтик өрө ойон,

Туорахтанан эрдэхтэрэ,
Тунал тайбам сүүрүктэрэ.

Доботторбун — тыа кыылларын,
Дойдум хонуутун, тыаларын,

Утуйдахпына эрэ мин
Умнан ыларбын билэбин.

Утуйдахпына даҕаны
Улахан дьыэбин — тайбаны,

Түүлбэр түһээммин көрөбүн,
Туой күөххэ сылдыар буолабын.

Ол иһин мингин дьоннорум,
Оболорум, доботторум,

Тайба тыа Сэмэиэ диэннэр,
Таптааннар ааты биэрэннэр,

Күөх мутукча дэйбинрдээхпин,
Күөгэл лабаа тутуурдаахпын,

Толоон тинтэ добордоохпун,
Алаас хатыга атастаахпын.

Улуу алаас оботобун,
Кэтит тайба кинитэбин.

Кини диэн оннук буолуохтаах,
Кэрэ дойдутун таптыахтаах.

Оннообор дьэ олонхоҕо
Улуу бухатыыр буулаба,

Айааннаары туран анаан,
Сири-дойдугун аат-ааттаан,

Эймэнийэ ырыа ылыыр,
Алаһа дьыэтин айхаллыыр.

Айылҕаны таптаабыттар,
Аҕа, ийэ онгостубуттар,

Доѳор, атас туттубуттар —
Советскай дьоннор оннуктар!

Ол үгэспитин, оѳолоруом,
Оѳо барыта толоруон,

Баѳарабын мин — кырдыѳаскыт,
Ахтынан көрсөр атаскыт».

Кэнэбэнин өллөхпүнэ,
Кэлбэт буола бардахпына,

Эни улааттаххытына,
Бу диэки кэллэххитинэ:

«Тайѳа Сэмэнэ — тыа уола
Субу манна мал буолан,

Олорбута», — диэигинит ахтаарыг,
Оннун, мастарбын таптаарыг,

Бэйэм курдук биэбэйдээринг,
Сэмэн сиэннэрэбит диэринг!»

Сэһэн бүттэ. Хоноһолор
Остуолларыттан тураллар.

Көмүлүөк уотун оѳонньор
Күөдьүтэр уонна оѳолор

Ороннорун кэккэлэччи,
Онгортуур, оһох эргиччи.

Айылѳа эгин кэрэлэрин,
Ласпыт сыл үс дыктылэрин

Тыа кыллара көрбүттэрини,
Онтон хайдах үөрбүттэрини,

Ити сэһэнтэн истэнинэр,
Кэрэхсээннэр, астынаннар,

Оѳолор Сага дьыл түүннэ
Утуйбуттар, буор үүтээннэ

Оттон оѳонньор бэйэтэ
Утуйбакка олорбута.

Оһоѳор маһы быраѳара,
Оѳолорун туой сабара.

Халлаан сырдаан кэлинтэ —
Ханнык эмэтик симмитэ.

Оннук Кэнкэмэ сиһингэр,
Ойуур-тыа адьас иһингэр,

Тайѳа Сэмэнэ оѳонньор
Сага дьылы көрсөн турар.

1968 с.

САЙЫНГЫ НОМОХ

Ово эрдэхиинэ эбэм хэвсир
Осгуруйбаларын саваатым,
Ону таптаан иһилдир, кэрэхсир
Оболорбор бүгүн анаатым.

Тыаба чыпчаахтар ыллыллар,
Толоонго тыал көрүлүүр,
Ууга балыктар ооньбуулар,
Күн чабылла күлүмнүүр.

Ыраах күөх хайа анныгар
Лаабырга ово мустар,
Отгон сайылык малыгар
Сорох сэйһэни истэр.

Сайыммыт тово кэрэтэй:
Сырдык түүһнэр түһэллэр,
Утуйарга да үчүгэй —
Дыкти түүлэр көстөллөр.

Саргы эбэтти сэйһини
Сааны сытан түһээтэ:
Лыгкинэс тииттээх сийһинэн
Соботох иһэр этэ.

Эмискэ дыкти арыллар:
Тииттэр сүтэн хаалаллар,
Иһинэ көнө хонуу буолар,
Чугас дыон сагараллар.

Саргы соһуйа одуулуур,
Көрөр: булгуньых турар,
Тэллэбэр түптэ буруолуур
Оһо эбэ олоор.

Эбэ Саргыны көрөөтүн
Эйэбэстик мичээрдир,
(Оо, дыэ аата, муодатын
Отгон Саргы билбэт дии...)

Эмискэ Саргы иһигэр
Эргитэ маньык саһыыр:

«Остуоруйа киэн сиригэр
Арааһа кэлбиһини» — диһр.

Эбэ Саргыны ыгырар:
«Тоойуом, кэл, манна олоҕ!»
Уонна дьэ били саҕарар
Дьоннорун диэки көрөр.

Онио улахан сэргэлэр
Утуу-субуу тураллар,
Күөх да күөх чэчир кэккэлэр
Түһүлгэни курдууллар.

Мобол ураһа таһыгар
Мустубуттар көр эрэ:
Сахалым остуоруйалар
Саныыр-ахтар дьонноро.

Турар Чурум-Чурумчуку
Ньургуйааната да баар.
Тугу эрэ обургуну
Уурталыыр туой наар-наар.

Чаахаан, айа сүгэһэрдээх
Чаачахаан эмнэ кэлбит,
Алаа Мобус күтүр сүрдээх
Айабыттан куоппунт эбит.

Били мууска халтарыйбыт
Таал-Таал эбэ быһыылаах,
Тайабар ыга тайаммыт,
Икки туос ыарайалаах.

Биһр ынахтааба биллибит
Бэйбэрикээн эбэбит,
Тууһаһын бырахпат эбит,
Бүтүн да илдьэ кэлбит.

Оттои Мэник Мэнигийээн
От-томноохтук, көрсүөтүк,
Сэһэргэһэр сибигинээн
Аҕам дьоннуун үтүөтүк.

Били булгуннаах кэтэбэр
Көмүс муоһу көрдүүр уол,
Арааһа муоһун көтөбөн
Турар дии уолчааныг ол.

Олонхолуур ээ бадаба
Ол Онобочоон-Чоохоон,

Итиччэ киэн түһүлгэбэ
Иһиллиэбэй ол хайаан.

Саргы бэркэ дыктиргээтэ
Үөрдэбэ аата сүрүн,
«Дьэ көрдөбүм, — дэтэлээтэ, —
Остуоруйа дьоннорун».

Эбэ уга илигинэн
Унаарыччы дэлбаатыыр,
Эйэбэстик күлбүтүнэн
Дьоннорун биһр-биһр ааттыыр.

Онуоха били дьонноро
Нөрүөн нөргүйэи баран,
Аргый симиһтэ саҕара
Биһр-биһр эттилэр үөрэн:

Чурумчуку бастаан турда
Хамнавар добох-игэх,
Уурбут чөмөх тааһын көрдө,
Таастара сүрдээх элбэх.

Тон буор тоторбот дииллэрэ
Долуой сыһа, чахчыта,
Өлгөм быһаҕыт үллэрэ
Сабаланна быһымыта.

Төһүргэс төрдүн аайытын
Түөр да — көмүс күлүмнэс,
Аарыма таас аранатын
Арый да — алмаас килбэс.

Тардыллыбыт чаачар курдук
Чаачахаан чахчас ғынар,
Итиэннэ туран обургун
Этэ-тыһа саҕарар:

«Алаа Мобус агалатын
Адьас чахчы дьэ биллим,
Хардырбаччы хабылаатын —
Хата, куотар суолу мин буллум.

Сизэмэх-игсэ да тинһиттэн
Син быһһаныахха сөбүн,
Хорсун санаабын киэн туттан
Хор дьоммор мин этэбин».

Тайаһын өрө көтөбөн
Таал-таал өр турбахтаата,

Онтон күнгэ эбэрдэтин
Оргуудук этээхтээтэ:

«Көмүстэриэм, күн баар күүстээх,
Көмүскээччи, быһааччы,
Күлүгэ суох күлүмнээтин,
Тыктын тырыбыначчы.

Аан дойдуну аламай күн
Арагаччылыгы турдун,
Кини өлбөгүн-сүппэтин
Кини уруйдуу көрдүн».

Биир ынахтаах Бэйбэрикээн
Бэрт да эбэ быһыылаах,
Үрүг илгэ — үүт, сүөгэй элбээн,
Үөрбүтэ, эчи, баһаам.

Мабааһыйата кининиэ
«Маа!» — диир оҕолоох үһү,
Оҕону көрдүн да кини
Оонһуон баҕарар үһү.

«Хочо, толоон, алаас айы
Хоноборкоон муостаахпыт,
Сыһыы, үрэх сирбит айы
Сыспай-налыы сиэллээхпит

Үмүөрүһэ мустан иһэр
Үрүг илгэ элбээтин,
Сайын айы ыһах ыһар
Саргы дьаалы үрдээтин!»

Уруккута орой мэник
От-томо суоҕа биллэр,
Мэнигийээн бэрт көрсүөтүк
Мичээрдии, кэпсэи күлэр.

Уолун улахан киһилин
Уорбата, сылыга сүр:
«Ситэн аххан силигилли
Сир аһа үүнүүһү» — диир.

— «Ону, нохоо, хантан биллиң? —
Онохочоон ыйытта.

— Оттон космостан биллэбим —
Уола хоруйдаан эттэ.

— Сотору Ыйбыт малларын
Ыттара үрээлэрин

Истиэхпит, — диир уол дьээбэрэн,
Дьон бобону күллэрэн.

Син сайын кэлэн бадаба
Сингэ курун устубут,
Күө-дьаа үөрэ саҕардаба
Көмүс муос көрдүүр уолбут:

«Булбут муосуну бу аҕаллым
Дьэ муос да муос барахсан,
Баайдаах аххан булгунһабым
Бу суох буолуо сир ахсын.

Булгунһабым тэллэбиттэн
Буорун ылан көрбүтүм,
Кыһыл көмүс элбэбиттэн
Оо, олуһун үөрбүтүм».

Онолутан эчи сүрүн
Онобочоон Чоохооммут,
Олонхо этэн энгэрин
Иһиллир бары дьоммут.

Итиччэ киэн түһүлгэбэ
Иһиллиэ дуо диэбитим,
Хата онтум иһиллибэ
Хайа, тыа да кэнииттэн.

Күлүмүр көмүс хайалар,
Көбүөхтүүр күөх байбаллар,
Кынаттаах көтөр мингэлэр
Олонхоҕо бары бааллар.

Онохочоон олонхотун
Онолутан бүтүүтэ,
Оргууй аҕай эбэ-хотун
Эбэн биэрдэ түптэтин.

Уонна дьонун биирдин ааба,
Латтарын этитэли,
Баһыбалыыр дии бадаба,
Кэрийэ көрүтэллир.

Итиэннэ бэйэтэ туран
Ураһа диэки хаамар,
Кимнээх эрэ сүүрэн кэлэн
Ураһаны аһаллар.

Дьонноро Эбэ-Хотунна
Нөргүйэ-нөргүйэлэр,

Бука бары тэбис-тэнгэ
Урааба тнийэллэр.

Онтон түүл түүлэ өттөбө,
Түптэ буруотун курдук,
Били дьон-сэргэ сүттэвэ
Түүл ониук буруо курдук.

Саргы унуктан кэлбитэ —
Сарсыарда бэрдэ буолбут,
Ырааппыт эбэ турбута,
Ыраас күн түннүккэ көрбүт.

Арай түннүгүн таһыгар,
Адьас чугас маһыгар,
Сылгы чыычааба сагарар,
Кими эрэ ыһыар.

Саргы түүлүн саны-саны
Таһырдьаны одууласта,
Үрдүк былыкка кылбагныы
Үөр харагаччы көттө.

«Оо, итинник үрдүк сиргэ
Көтөн тахсыбыт киһи,
Түһүүр тэнгэ дыктилэргэ
Сылдыа этэ», — диир киһи.

Саргы кыс туран эбэтин
Хонугар аргый тахсар,
Түһээн кимнээби көрбүтүн
Ыһытыа дьэн кыбыстар.

Аата, добор, сүрүкэтин,
Кыбыстыах сир бүттэвэ,
Түүдүгэр киһи эбэтин
Түбэһэн көрбөтөбө.

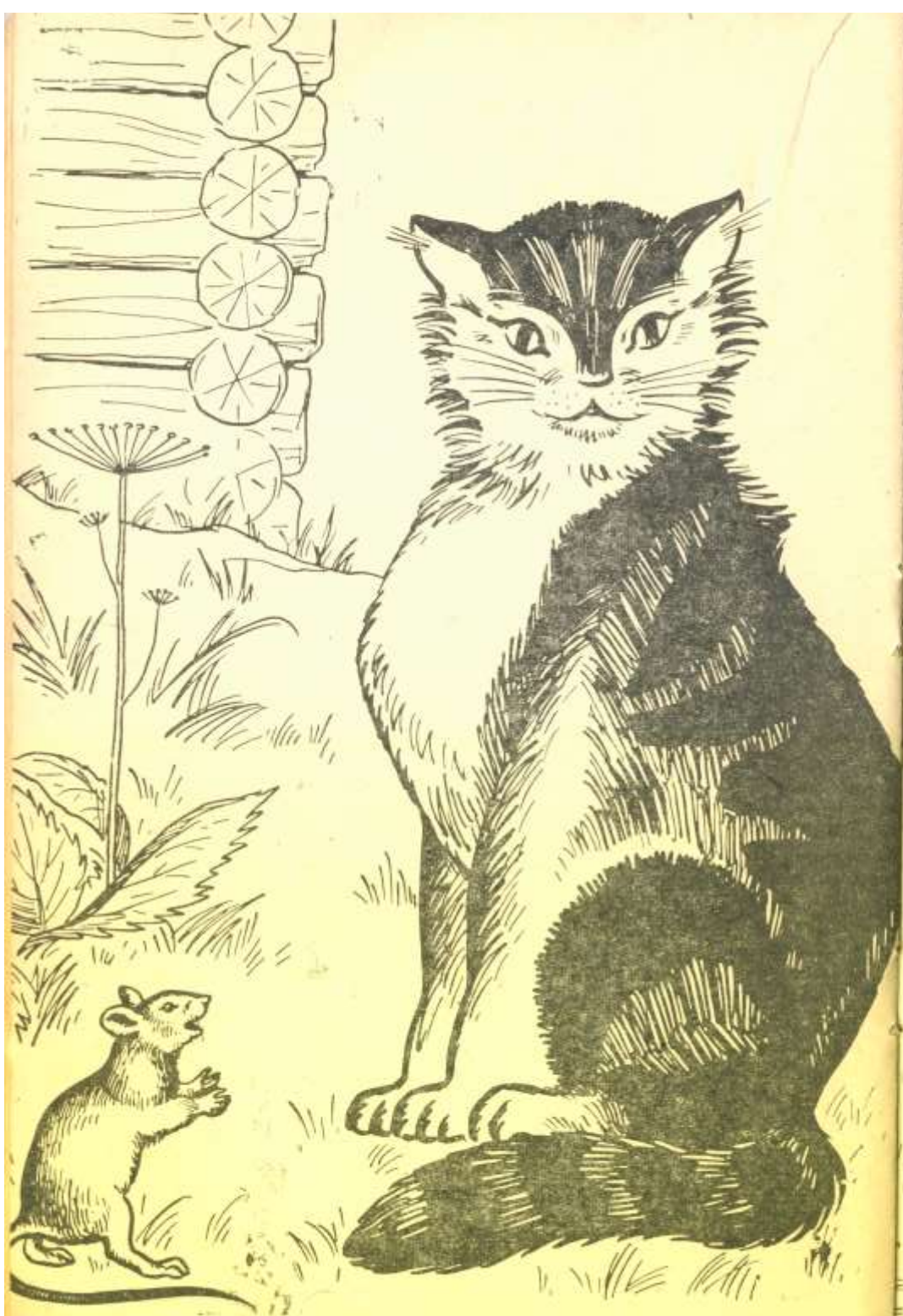
Оччобо эбэтэ хайдах
Киһи түүлүн билиэбэй,
Биһир түүлү, биһир кэмгэ хайдах
Икки киһи көрүөбэй?

Кыбыстыма, Саргы, кэбис
Остуоруйаны билэр
Оболор итинник олус
Дыктини түһээчиллэр.

Төрүөбүт күндү Сир Ийэ
Түүлгэ дабаны көстөр,
Ити эбээт үчүгэйэ
Остуоруйаны истэр.

1970—71 с. с.

ОЛОНХО

Сага дьыл кэлэр түүнүгэр,
Саргылаах киэһэтингэр,
Өбөлөрбор онгостоммун
Олонголоон эрэбин.

Хайа эрэ сымлаахха,
Ханнык эрэ алааска,
Эргэ өтөх кэнингэр,
Эрбэһин от быһыгар
Күүдээх бухатыыр тахсан,
«Күтүр көхсүм барахсан
Күнү бүөлээбэтэр» дин,
Көнгөнө собус, сэрэнэн,
Мукуччу туттан баран,
Мултуллан олордо.

Ити күүдээх бухатыыр
Икки-үс бытыктарын
Имэринэн кэбистэ,
Уонна сүрдээх үлүгэр
Уоһун-тиһин хамнатар,
Чыыбыгыраабакка эрэ
Тытылба тылларынан,
Саталаахтык сананан,
Сагаран-ингэрэн барда:

«Үкэр от өргөс үгүүлээх,
Манчаары от батастаах,
Быһыттыбат быта уга
Быа-куйбуур кымньылаах,
Саһарбыт бурдук ого
Саабылаан-саңдал батастаах,
Күнү күлүктүөх бадахтаах,
Күкээрийбит күөх көбүстээх,
Көмүс туорах аһылыктаах,
Күлтүрүкү-мүлтүрүкү
Күүдээх бухатыыр мин буолабын.
Лар-саарга аатырарбын
Аңалалар эрэ билбэттэр.
Харалданнар көрбөттөр,
Хампы тутуох буолаллар.

Күөмчүлүүр кэллэбинэ,
Күөмэйбин көгкөгнөтөн
Көрдөстөрбүн эрэ дуу,—
Кинэ-наара бэрдинэн,
Кэрбинрэ сүрдээбинэн
Кинэ даҕаны сирдэргэ
Кэпсэлгэ-номохторго
Күлүүтэ суох ахтыллар
Күтэр Боотур убайым
Этиэх бэтэрээ өттө
Элийэн кэлиэх этэ.

Чуор төгүргэс үрдүгэр
Чуо тахсан олорунар,
Көндөй тинтин хооньугар,
Күөх сэбирдэх быһыгар
Күөлэнийэ утуйар,
Чысхаан тыалы ыгыран
Чыһыргыыр-чаһыргыыр
Чыс-чос күүдээх дин
Чыычый аймахтаахпын.
Мондобой аһылаахтан
Моботойчоон дуо дэнэр
Сүүрэр атахтаах аймахтан
Сүрдээбэ убайдаахпын.

Балай мааска бабайы
Манньык сырдык күнтэн
Хараҕа саатан даҕаны,
Хараҕа сытарыттан
Төбөтө ылдьан түгнэстэн,
Түөкүи көхсө түрдэстэн,
Тыгыраҕын кистэнэн,
Тымыр-таатыр үктэнэн
Иччитин тобоҕун сиэри
Игээнгэнэн эрдэбэ.

Тото-хана аһаабатаҕа,
Тобус хоммут сурахтааҕа,
Минигин кэлэн сиэбэккэ,
Мэнэгэйин мөлтөппөккө,
Тобо тылын салана
Токуруллан сыттаҕай?..
Көкөтүм кэлэрэ буоллар,
Көрдөөбүтүн ылыах этэ..
Уолна күүдээх ол-бу динки
Олонготолоон кэбистэ.

Олонхо буолан баран
Омуна суох буолуо дуо...
Ити хаадылыыр саңаны
Истибитэ дуу кини,—
Хантан хайдах кэлбитэ
Харахха көстүбөккэ,
Хайа саҕа улахан
Хара мааска обургу
Ханталдьыйан кэллэ да,
Халлаан сырдык кэмигэр
Харалҕана бэрдэ дуо,
Көрүмүнэ, күскэннэн,
Күүдээх адьас аттыгар
Көскөс ына олордо...
Онуоха дуо, доботтоор...
Үөгү-айдаан буолуоҕа,
Өлөрсүһүү тахсыаҕа —
Эрдэтинэ сэрэнэн,
Бэйэлэрин биллэнэн
Чооруостар, чугас сылдьан,
Чууп-чаап дэһэн күрэнэн,
Үрүө-тараа көттүлэр,
Үрэл-бурал сүттүлэр.

Олонхо буолан баран
Омуна суох буолуо дуо...
Хара мааска бабайы,
Хайа саҕа да буоллар,
Халлаан сырдык кэмигэр,
Харалҕанын үгэнигэр,
Адьас чугас аттыгар
Аһа — күүдээх олорорун,
Сытын ылар даҕаны,
Смаллаан субу көрбөккө,
Абатыгар алаарыгныы,
Кыһытыгар кыгнаныы,
Уоһун-тиннин салбана
Олордобо үһү кини...

Онуоха били киэбирбит,
Онукупун-манньыкпын дэммит
Күүдээх бухатыыр куттанан,
«Куотар ороҕун кэнгэтэн»
Хаҕа эрэ да олордор
Хаадылаһан сордонор:
«Тойон Мааска, дорообуйа,
Тугуй-ханныгы доруобуйа?..
Тоторгун адьас көрдөөмө,

Туга да суох, бэйэм мээиэ,
Харанга сатарбыттан
Хал буолан, бу орохпуттан
Сага тахсан олоробун,
Сандал күммүн көрсөбүн».
Уонна илин атабынан,
Охсон эрэрдин туттунан
Быар куустунаа кэбистэ,
Быһыы-таһаа тубуста.

Өлүү кэлэрэ төрүүттээх,
Үлүгэр да төрүүттээх:
Балай мааска, малах гынан,
Сага хоту эргиллэн
Алаарыгнын көрбүтэ
(Ас булан хата үөрбүтэ)
Адьяс бу (киһи да сөбөр),
Ааттаах күүдээх олорор.
Тинс, тыгырах тэһиппэтэ,
Игес-мэнэгэй тулуппата,
Түрдэстэ түстэ да,
Түргэн үлүгэрдик,—
Кутуйах сордоох үрдүгэр,
Курбуу чабылбан курдук,
Сарбаччы туттубутунаа
Саба кэлэн түстэ.

Онуоха, өлүү кэлиэбин
Оройдообокко олорон,
Күүдээх эрэйдээбин
Көхсүн сыһа көтүллэн,
Ойодоһо тоһуттан,
Хатарба үрүмэни
Хамны туһут курдук,
Хардырбаан эрэ хаалла.
Аата, эчи, түргэни,
Алдырхайын эбитин...

Кэпсэммитин саба күүдээх
Кэйгэлэспитэ буоллар дуу,—
Олонхобут да сүрдээх
Уһун буолуоҕа этэ дии.
Күүдээх бухатыыр муннаах
Күнтэн ити сүттэбэ,
Ол иһин кыра обуннаах
Олонхо манан бүттэбэ.

1968 е.

Күөнэхтээх күндүл күөллэрдээх,
Анды төрүүр алаастардаах,
Хонууларга кустук түһэр,
Чараннарга сарыал саһар,
Ыллы сатар ылыктардаах,
Кэвси тулар кэринлэрдээх,
Тайбатыгар тайах ууһуур,
Түбэтигэр түүлээх тохтуур,
Таатта үрэх кытытыгар
Таала-саһыл хонуутугар
Былыр-былыр өрдөөбүтэ,
Быдан-уххан сыллаарыта,
Икки сылы-сыллатаабы,
Кыраларыттан кырабы,
Кытыгырас, көрсүө-сэмэй,
Эгил-тэгил, эмдэй-сэмдэй,
Икки баччыр уол оҕолоох,
Тулаайах, дыдангы муннаах
Олорбут үһү эмээхсин,
Үлэлэни, өлбөккө, мөхсөн.

Ингиэччэ — улахан уол аата,
Илгиэлимэ — дини кырата.
Ини-биилэр бэрт илээхтик,
Кыраларыттан бэрт элбэхтик
Бултуу-алтын ооньбууллара,
Уонна хабылыктыыллара,
Онтон, улаатан бараннар,
Борбуйдарын көтөҕөннөр,
Сайыныгар от оттуулар,
Кыһыныгар наар бултуулар.

Ийэлэрэ буоллабына,
Иэдьэгэй эриэн ынабын
Көрөн-истэн, хотонуттан
Күнүн аайы быкпат онтон.
Уолаттар биэр мингэлээхтэр —
Уу-дьоруо улаан биэлээхтэр.

Оиу тыаҕа — бултарыгар
Уолаттар идьэ бараллар.
Өйүөлэрин ыгыырдаллар,
Табалаһан айанныллар.

Быһыйдара, бөбөстөрө,
Бултуурган сылайбаттара,
Бултаах сирн булаллара,
Обунан бэркэ ыталлара,
Сиэллээбинэн, Түптүйүнэн,
Сир кэтэҕэ Игидэйинэн,
Аллаах ат атаҕа тийбэт,
Амматыгар эмнэ тийбит.
Үс саха төрдө киэи туттар
Үтүөкэи дьоно буолбуттар.

Таатта уута таһымныта,
Талахтарынан ылыта,
Бу икки быһый оҕолор
Холкутук быһа ойоллор.
Эрчимизэрэ киирдэбинэ —
Эрийэллэр тиити даһаны...
Ол тииттэрэ Ньиридэйи
Хайаларыгар эркээи
Буолан турбуттара үһү.
Көрөрө айанныыт киһи.

Сагалара уорааннааҕа,
Ыраах тиийэр дорҕооннооҕо.
Игизчэ Аммаҕа туран
Эгсэлитэ доргутарын
Тааттаҕа турар иитэ
Таһыгар курдук ииттэ.
Алта көс сиргэ кэлэллэр
Раднога суох кэпсэтинилэр.
Ониук дорҕоон сагалаахтар
Ол ини-биинии уолаттар.

Итиэинэ бэйэм көрбүтүм
Дьулҕан тиит үөһээ өттүн
Батас дьөлө охсубутун,
Дирин дьабаа онорбутун,
«Ол бухатыырдар оонньооннор,
Охсубуттар», — дииллэр дьоннор.
Алааһы туора уураннар,
Уон икки туос онороннор,
Кылайса оонньоур эбиттэр
Быһый чулуута эрэттэр.

Кыһын бултуу, сайын оттуу,
Ыһыахтарга күрсэ, оонһуу,
Ийэлэрин көрөн-истэн,
Таптырыын аһатан-сиэтэн,
Ингизччэлээх Илгизлимэ
Эрэй мунгун билиминэ,
Биир ыһахтаах да буоллаллар,
Бэркэ аһаан олороллор.
Даллара — тайба тыалара,
Күөстэрэ — күндүл күөллэрэ.

Тастарыттан да көрдөххө
Дагда буурай, модьу-таба,
Сарынара сабырыспыт,
Бүлгүннэрэ мөкүрүспүт
Куоттарыа суох тарбахтардаах,
Кум-хам тутуох ытыстардаах,
Сулдаммыт курдук соголоох,
Хатыллыбыт харылардаах
Бухатыр киэптээх оҕолор
Богдоруһа улааталлар.

Тагастарын аһынахха,
Тардына эппэт буоллахха,
Обус тириитин биір дэрэ
Олооччу оҕостор эрэ.
Түөрт буур тайах түнэттинэн,
Төптүк, кылгас сон тигинэн,
Киэптин, ыга кэтэллэрэ,
Сотору соҕус тэллэрэ,
Бэргэһэлэрэ даһаны
Бэрт кырата суоҕа ини.

II

Уолаттар күн тура-тура,
Булту-алты, тыаны көрө,
Тайбаларыгар тахсаллар,
Таатта, Амма тыаларыгар...
Киэһэ, булгаан, дыһэлэригэр
Сылайан кэлэллэригэр —
Ийэлэрин аһа буһар.
Оһоҕун оттон кэбинэр,
Уолаттар эт мотуйаллар
Уонна бэркэ утуйаллар.

Хас сыл ол курдук уолаттар
Үөрөн-көтөн олорбуттар?..
Ону сэнэн оҕонньоттор

Оичу даһаны эппэттэр,
Ийэлэрэ өлөн хаалбыт.
Саастанан куралай буолбут
Уолаттарбыт бэйэлэрэ
Чорон иккиэйбэни эрэ
Буруоланан олорбуттар,
Бото соҕус дыон буолбуттар.

Баай саныыр барыһын эрэ,
Уолаттары көрө-көрө,
Ингсэлээх, чугас ыал баайдар
Ингэрсинэр буолан баартар:
«Бу дыдангы нэҕоколор,
Мантан инньэ толпокколор,
Сүөһүлэрбитин сиэхтэрэ,
Сүөдэншири эһиэхтэрэ.
Эрдэтинэ кинилэри
Эһиэххэ баара имнэри!»
«Аата, тугун сүрүкэтэй,
Айдаардахтара дыктитэй!
Дыдангыларың туһугар
Дыакыллар, кыргыллар мунгар
Сырыттахтара» — дэһэллэр
Суоһар сураҕы истэтинэр,
Бары дыдангы ыаллара,
Баайдартан уратылара.

Саамай ордук Сабардаан баай
Саанар, өстөнөр үһү наар.
«Ити үөлэн бэдиктэри
Дыакыйталыахха!» — диир кини.
Уолаттары албыннаары,
Үөн араас ньыма булаары,
Сабардаан баай сытар, турар
Санаата эрэ ол буолар,
Сүүс сүбэһиттэри мунһар,
Сүүрэр-көтөр, ханһар-мунһар.

Сабардаан санаа тобулар,
Сабарай ойууну булар.
Итинэнэ этэр киниэхэ:
«Ингизччэ уолу иирдиэххэ,
Убай кинитэ иирбитин,
Өйүн-төйүн сүтэрбитин
Көрдөбүнэ — Илгизлимэ
Соччо да мөккүһүмүнэ
Биһиэхэбэ бэриниэбэ,
Бэртээхэй чаҕар буолуоҕа!»

Ситиник сүбэ буланар,
Сабарайы ыгыраанар,
Игнэччэлээххэ ыталлар,
Иэдээннээх тылы этэллэр!—
«Уу дьулайыгар турангыи,
Хомуһунгун туһанангыи,
Кутун-сүрүн кураанахтаа,
Кулугур таас кулгаахтаа,
Онун булуоба оччоҕо
Ол да дьулааннаах уол оҕо!»

III

Игнэччэлээххэ кэлэллэр
Эгин араас идэлээхтэр:
Сүбэһиттэр, астааччылар,
Көһнөрү тыл ыстааччылар.
«Солото да суох эрэри,
Оҕолорбутун көрөөрү
Кэллибит»,— дииллэр ол дьоннор:
Эмээхситтэр, оҕонньоттор.
Кинилэрдиин ойуун кэлбит,
Тоҕо кээлтин ким да билбэт.

Игнэччэлээх дьонго үөрэн,
Илин-кэлин түһэ сүүрэн,
Мас мастаан, астарын астаан,
Тайах эттээн, хаастаан, кустаан,
Олгуйдарыгар уктулар,
Оргутан будулуттулар.
Тоҕо дьон-сэргэ мустарын
Билбэтэллэр да, астарын
Уолаттар син бэлэмнииллэр,
Улаханник сэргииллэр.

Ыалдыттар аһаан-сиэн баран,
Сорох сытан, сорох баран,
Им-һым буолуута ыаллара,
Истинг тылларын ыллара,
Уолаттарга сүбэлиирдин
Онолуйар: «Истинг, дьэ, дуу
Күүскүтүгэр күүс эбээри,
Көстүбэттэн көрдөһөөрү
Кэлистэ ойуун убайгыт,
Ону эһиги туох диигинт?»

Туох диэхтэрин булбаккалар,
Уолаттарбыт булкуллаллар:

«Күүс эбээри ойуун кэлэр,
Күүһү кимтэн көрдөөн ылар!..»
Илгизлимэ уол сагарбат,
Убайа туох диегин билбэт.
Онтон арай дьэ Игнэччэ
Эттэ: «Буоллун даҕаны, чэ!»
Уонна оһобун иһингэр
Уоллара олорон биэрэр.

Ойуун баттабын ыһынан,
Уордаах дьунунун ыһынан,
Таһаһын кэтэн, дүгүрүн
Үстэ-түөртэ дөрүн-дөрүн,
Охсо-охсо уолга кэллэ,
Кыланна, часкыйда, күллэ.
Үөһэ көтүөх далланнаата,
Өрүтэ ыстангалаата.
Орто дойдуттан арахсар
Аартыгар итинник тахсар.

Олоппоһунан салбанан,
Игнэччэ дьулайын булан,
Ойуун суордуу хаабырбаата,
Тойон кыыллыы чагырбаата,
Чупчуруйан чуубурбатта,
Обортолоон суубурбатта.
Дүгүрүн дүһүгүрэттэ,
Бохсуруйан дьигиһиттэ.
Ону туран Игнэччэтэ
Ончу даҕаны билбэтэ.

Онук кыыран, ойуун бүттэ,
Сарсыныгар туран эттэ:
«Туһалаатым»,— дэтэлээтэ,
Дьэтин дьэки тэскилээтэ.
Игнэччэ уруккутунан
Чэгиэнник, бэртик туттунан,
Бултуу-алты, дьэтин көрө,
Иһитинин күлэ-үөрэ,
Сырыттылар, олордугар,
Сыллар-күһнэр уһунулар.

IV

Сабардаан баай дуол тохтообот,
Уолаттары сүгүннээбэт.
Кинилэргэ илдьит ытар,
Илдьитигэр манник этэр:

«Модьукаан уола Тиһикээн,
Буула бухатыр киһийдээн,
Сүгүнээбэттигэр тийдэ,
Сүөһүбүи-асын мэлиттэ.
Оболор эрэ буолларгыт —
Обонньор нинни ыларгыт!»

Уолаттар ону истэниэр,
«Ол эмнэ тобо...» дэһэннэр.
Иэмнэрин-дьаамнарын биэрбэт,
Эттэх аайы барбат-кэлбэт
Санааларын ылынаанар,
Сагарбакка сылдыаллар.
Онуоха Сабардаан туран
Уолаттары ыгыттаран,
Хаһалаахха ыһах ыһар,
Көр-нар бөбөнү аһар.

Үс түүннээх күн көрүлүүлэр,
Иҥиэччэлээх онно күннүүлэр,
Тустууга, мас тардыһыга,
Остаҥаҕа, кылыһыга,
Обунан сыаҕай ытыыга,
Эпчиргэлээн бырабыыга —
Барытыгар бастын буолан,
Мүһэ-хары бөҕө ылан,
Өссө кэннир сурахтара,
Бу саха бухатырдар.

Ыһах кэмигэр Сабардаан
Ымалдыһар, саһылыкаан,
Иҥиэччэлээххэ өйдөтөр,
Эппитин өрүүтүн этэр:
«Күүскүт төһөтүн холоно,
Игидэй мунгур тойоно —
Тиһикээн нинни ыларгыт...
Оччоҕо дьэ ыччаттарбыт
Дьон буолбуттар диэх этибит.
Чэ, ону билиҥ бэйэбит!»

Уолаттар ону истэллэр
Уонна санаан кэбиһэллэр.
Сабардаан бабар сагардын,
Истиэхпит суоҕа букатын:
Тайҕаттан сырбан эһэни, —
Бороҥ куобах бэргэһэни
Тутардааҕар чөлчөкитик,
Булгу сөрөөннөр түргэниик,

Дьэһэлэригэр аҕалаллар,
Оннук бухатыр оболор.
Тэҥил сиргэ тэҥнээхтэрэ
Баар буолуо, бука, ким эрэ.
Оннуун эн, мин дэһээри,
Добор, атас көрдөһөөрү,
Тиһикээн сирэй көрсөн,
Кылыһан, ытыһан, сырсан,
Күүстэрин көрүһээрлэр,
Баалларын биллэрээрлэр.
«Убайы көрүүххэ», — диниллэр,
Уолаттар Игидэйдиниллэр.

V

Бизлэрин табалаһаннар,
Сирин ылар сии ыланнар,
Киэҥ алаастар киириилэрэ —
Кирбии тыалар кэллилэрэ,
Куула тинтэрин тэтэрдэ
Күннэрэ ырдыһа киирдэ.
Борук-сорук буолуутугар
Тиһикээн ураһатыгар
Дьэ бу тийэниэр кэллилэр,
Тэлгэһэтигэр киирдилэр.

Ураһа оттуллан турар,
Ураанан буруо оргуйар.
Аан таһыгар, көрбүттэрэ —
Турар эбит тобо эрэ
Обонньордорун ох саата,
Улахана сүрүн, аата.
Илгизлимэ сүүрэн тийэр,
Тардан көрөр да, мэллээр,
Онуоха убайа тардар,
Түөһүгэр эрэ тириэрдэр.

Чугуйа туттан, ыалдыттар
Ааны аргыһыдык аспыттар,
Обонньор булдугар барбыт,
Эмээхсин эрэ баар эбит.
Нөрүүн-нөргүйэн бараннар,
Уҥа оронго бараллар,
Саҥата суох олоҕорхтууллар,
Таһырдыа туох эрэ сууллар,
Ити сүгэһэрин уурар.
Обонньор, нөрүйэн киирэр.

Кэлбиттэри кэрэхсээбитэ,
Эчи, төрүт биллибэтэ.
Уһулаата сутуруотун,
Уонна анньамалаата уотун.
Буур тайах агарын биһрдэ
Эмээхсин эттэтэ уурда.
Обонньор хангас түһэбэр
Уоттаах хардабас түһэр.
Уот уоттуу сиэи барбытыгар.
Эмээхсин аймаммытыгар:

— «Көрдөххүнэ, ыллабын дии», —
Обонньордору инньэ диир.
Хардабас түһэр түһэбэр,
Хата, ону билбэт добор.
Күтүр, аата, сүрүкэтин,
Билбэт дии, уот сиһрини этин!» —
Игизчэлээх дылайаллар,
Сөбөллөр да махтайаллар.
Эт мэтийэн, кымыс нһэн,
Утуяаллар сылбах түһэн.

Сарсыарда обонньор турда.
Саңалаах буола олодо:
«Оболорум сураххытын
Оччугуйдук истибитим,
Оонньоон көрдөрө кэллэххит,
Мин туос ууруом, кылыһаххыт,
Охпунан сьабай ытыаххыт,
Ониук, дьэ, оонньоон көрүөхпүт!» —
Таһырдыа дабдакыс ойдо,
Хоноһолорун ыһырда.

Уон иккитэ эрэ түстэ,
Уһуор тьаба тийэ сыста.
Онтон ыраах тинт чыпчаалын
Обунан быһа ытаатын:
«Чэ, оболоор, аны эһи
Төлөөг обонньоргут иһин!»
Онуоха Игизчэ турар,
Олохтоон көрдөһөн барар:
«Кэбис, убаай, эһиил буоллун,
Кэриэс-хомуруос нэс хааллын!»

«Кини киэнин килбиэниээбэ,
Кырдык, бухатыыр дыһниээбэ
Убайданныбыт» диин үөрэн,
Бэрт түргэниик хааман, сүүрэн,

Тизтэйэ төннүбүттэрэ,
Дьизлэригэр кэлбиттэрэ.
Булт-ас бөҕөү таһаллар,
Ылы-дьону аһаталлар.
Иннилэригэр, ким билэр,
Туох үлүгэр күүтэн турар?

VI

Сабардаан баай сиһи биһр өстөөх,
Сайылаан кэбиһэр өйдөөх.
Уолаттары өлөртөрөр
Түөкүттэри көрдөөн көрөр.
Түптүй сиригэр олодор,
Түөкүн-албын дьонноругар
Кэһин-бэрик ыдыы ыытар,
Оно манньык тыл кыбытар:
«Улахан ыһах ыһабын,
Эһигини ыһырабын!»

Үс хонукка Илгиэлимэ
Өйүө ылан, дьыл бэлэмэр
Ыраах тайбаба аттанар:
Үүтээн оҕосто, оттоно.
Оттон убайа Игизчэ
Саамай оното диэбиччэ,
Чугас быһыттары көрөр,
Хоммот. Дьизтигэр олодор.
Ол олодобуна, арай,
Сабардаан баай ыһыттарар.

Көрүүн бабарбыт оботун
(Игизчэ билбэт тоботун).
Түптүйтэн дьоннор кэлбиттэр,
Талыллан бөбөстөр, бэттэр:
Тобус үөрбэ үгүүлээхтэр,
Толлубат дохсун күүстээхтэр.
Олору аһаппыт-сиэппит
Уонна Сабардаан дьэ эппит:
«Кэлиэбэ манна биһр бэдик
Туттаарың эрэ үчүгэйдик!»

Иинтэ суох. «Дьэ хайыахха:
Барыахха дуу, барымаахха?..
Барбатахха, сиһ-биһр сүгүн
Олордуохтара дуо мингин,
Онон баран да кэлиэххэ,
Туох-хайа буолтун билиэххэ!»

Ингиччэ тэринэн барар
(Арах ини, туох-туох буолар).
Түптүй бэттэрэ түөкүттэр
Ингиччэбитин күүппүттэр.
Ааны аһарын кытары,
Тобус эрэт тэнгэ бары
Үрдүгэр саба түһэллэр,
Кэлгийэн кэбиһэллэр.
Ингиччэ тугун билбэккэ,
Эрдэттэн бэлэмнэммэккэ,
Түөкүттэргэ түбэстэбэ,
Күүппэтэбин көрүстэбэ.
Ыга-бобо кэлгийэллэр,
Ыраах Түптүйгэ илдьэллэр.

Үс хонуга дэ туолан,
Дьнэтигэр кэлбитэ уола.
Убайа суох. Дьнэ тымныйбыт,
Ханна барбыта биллибэт.
Икки-үс хонук устата
Ханна барыай, тугу тута.
Илгизлимэ уол ыксаата,
Дьнэттэн тахсан хаһытаата.
Хоруй суох, арай, тыалара
Хонкуһаннар тураллара.

Илин, арбаа сүүрэлээтэ,
«Издээникпин» — дэтэлээтэ.
Элгээн чүөмпэтин таһыгар
Эмискэ көрсүһэ түһэр
Сабардаан кулут-чабарын
Самнаарыкы-чуо Ньаҕары.
Ньаҕар муннаах ытамныйар,
Ытыы-кэпси ымманыһар:
«Ингиччэни Түптүй дьоно
Иппиттэрэ икки хонно!»

Ол иһин да сэрэйбитим,
Оннук этэ түүлүм-битим,
Аанай-туоннай абам эбит,
Хайдах, хаһан ситиһэбин.
Үнүү-өргөс, саадах ылан,
Көтүтэ турда тус илин.
Үрэхтэри өрө сүүрдэн,
Толооннору туора көтөн,
Үөмэр-чүөмэр атыллатта,
Өрөс-чөрөс айаннатта.

Төһө өр барбыта биллибэт,
Түптүй сирэ тиниэн кэлбит.
Халлаанын илин кырыта
Хатат битинин сырдыта,—
Ингиччэ хааллыбыт дьнэтигэр
Илгизлимэ кэлбитигэр,
Түптүйдэр дэ сэрэнэннэр,
Түтүм үөһэ түһэннэр,
Хайа харбыах хамсаммыттар,
Туура тутуох туруммуттар.

Түннүгүнэн түһүө диэннэр,
Төбөҕө биэриэх буоланнар,
Тобус сыгынньах болоттор
Тоһуйан, кэтээн турбуттар.
Сүрүбэ сэрэйэн, билэн,
Ааннара ханнатын булан,
Илгизлимэ дьнэ иһигэр
Биирдэ ыстанан кэбиннэр.
Онуоха дэ ыксаабыттар,
Түннүктэриттэн түспүттэр.

Бэйэлэрин мөһөйдөһөн,
Батастарын ыраах эһэн,
Тобус өттүттэн тулалаан,
Тобус дохсуи сүрдээх, дьулаан
Түптүйдэр уолга түһэллэр,
Төннөллөр, эмиз кэлэллэр,
Кэлбиттэр киэр бырабыллан,
Турбуттар тосторун ылан,
Үөмөс-саамас үрэллэллэр,
Өстөөхтөрө күрэнэллэр.

Уол истэр: аргый иһигэттэ
Сагарар убай Ингиччэ:
«Сэттэ сириэн эриллэн,
Илим, атабым кэлгиллэн,
Түптүр түгэбэр сытабын,
Обом, кэлбиккин истэбин!»
Илгизлимэ батыйанан
Түптүрү хайа далайар,
Убайын сизтэн таһаарар
Оттоох оронго сытыарар.
Онтон таһырдыа ыстанар,
Ыт охсор киһи мэлигир,
Түптүйдэр бары сасыттар,

Түүхүтэр дэ син саашыттар...
Эт, кымыс бөбө киллэрэн,
Аһаан, сизэн, үссэнэн баран,
Уолаттарбыт дойдулууллар,
Табалаһан айанныллар.
Бинтин булан, Илгизлимэ
Дьизитигэр үөрэн төнүниэ.

VIII

Үөрүһүөҥ эбиттэр онно
Үөрэбэ суох, сэмэй дьоннор.
Оболоро кэлбиттэрин
Бэлиэтээн ыһмах ыспыттар,
Көрү көбүлүн туһуттар.
Алгысчыт бэрдэ Намылба
Сааһыгар бары түһүлгэ
Үгкүүтүн таһаарара,
Бүгүн даһаны чабаарар:

«Үөрэ-дьүөрэ үктүөбүҥ,
Үгкүүнү төрүттүөбүҥ,
Алгыс эрэ ылланын,
Саргыбыт салалынын!»

Оболорбут, эһиги,
Оһол кылын кэһимэҥ,
Дьолу кытта олорун,
Дьон өбүгэтэ буолун!
Алгыс тыла арыылаах,
Соргу соботох суоллаах,
Үчүгэйгэ дьулуһун,
Үөрүүлээххэ тардыһыҥ!»

Сарсыарда тыҥ хатыытыгар —
Халлаанга буруо тыргылар
Кутаа аайы күөс-олгуйдар
Кустаах, хаастаах оргуйаллар.
Сирин иһиттэргэ кымыс
Сирилин кыһыһыар, үрүҥ ас.
Бөбө-быһый дьон көстөннөр,
Мүһэ-хары үллэстэннөр,
Игизчэлээҥи үөртүлэр,
Итинник оонньоон бүттүлэр.

Сабардаан хара санаата
Ситиэҥи иһинэ хата
Ол дойдуга аттамыта,

Оһон дьоно сынһааммыта.
Оттон уруккуларынан,
Өлгөм үгүс будтарынан
Күрүөх-билэ дьонноругар
Көмөлөһөн оһорбуттар,
Эрэй-мунун билиминэ
Игизчэлээх Илгизлимэ.
Ол дьон оһорбут сирдэрэ
Билигин баар онно эрэ,
Ол бөбөс аһатын уһун
Оһоҕо буолбута үһү.
Онно күөх да күөх иһрэлэр
Уһуу-нуоһайа үүнэллэр.
Таатта уутугар оһолор
Чалбана күһнүү сууналлар.
Итиннэ ырыа чыычаахтар,
Эргиччи өрүү элбэхтэр.

1970 с.

Николай Иванович Эртыков

ТАЙҔА СЭМЭНИН СЭҔЭНЭ. (Рассказ тэҕэһинэ. Для детей младшего и среднего возраста). На якутском языке. Якутск, Якутское книжное издательство, 48 с., с илл. 1972.

Художник *С. Ф. Федоров*

Редактор *М. Е. Тимофеев*

Худож. редактор *Л. С. Петрова*

Техн. редактор *А. В. Егорова*

Корректор *А. Н. Трогва*

Сдано в набор 24/IV-1972 г. Подписано к печати 4/VII-1972 г. Формат бумаги 60x90^{1/4}.

Бумага тип. № 3. Объем 3,0 физ. п.л. Усл. п.л. 3,0. Уч.-изд. л. 2,63.

Тираж 10000 экз. МЛ 00075 Цена 16 коп.

*Якутское книжное издательство
Якутск, Чайковского, 28*

Якутская республиканская типография им. Ю.А. Гагарина
г. Якутск, Кирова, 9